

УДК 343.98

В. Г. Озар**Виявлення органами досудового розслідування ознак злочинів, пов'язаних із катуванням**

Проаналізовано кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за катування та інші злочини, пов'язані із катуванням. Розкрито зміст понять «ознаки катування» та «виявлення злочинів». Доведено необхідність розгляду кримінально-правових та криміналістичних ознак катування та розглянуто їх. Висвітлено засоби та методи виявлення ознак злочинів, пов'язаних із катуваннями.

Ключові слова: кримінально-правові норми; ознаки катування; виявлення злочинів; засоби виявлення; ознаки злочинів; злочини, пов'язані з катуваннями.

Заборона катувань обумовлює необхідність боротьби з ними шляхом реального притягнення злочинців до кримінальної відповідальності. Покарання винних залежить, у першу чергу, від ефективної діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування фактів такої протизаконної діяльності. Боротьба з указаним видом злочинів є пріоритетним напрямком діяльності правоохоронних органів, що обумовлюється кількома чинниками. По-перше, виявлення злочинів утруднюється їх латентністю, так як може вчинятися у правоохоронних органах та приховуватися з метою підтримання репутації цих органів. По-друге, розслідування катувань може супроводжуватися значною протидією з боку корумпованих службових осіб. Це викликає неабияке занепокоєння, зважаючи на збільшення кількості заяв та повідомлень про жорстоке поводження та нелюдське насильство над особою.

Виявлення злочину є необхідною передумовою його розслідування [1, с. 243]. Виявити злочин, у тому числі й катування, означає встановити: по-перше, ознаки підготовки до злочину; по-друге, ознаки вчинення такого злочину; по-третє, ознаки вчиненого раніше злочину та прихованого.

Поняття виявлення злочинів, методи та засоби виявлення злочинів, а також суб'єктів, які беруть участь у виявленні злочинів, були предметом дослідження в працях Р. С. Белкіна, Г. А. Густова, О. М. Ларіна, В. О. Малярової, В. Г. Танасевича та багатьох інших авторів. Але, незважаючи на ряд сформульованих принципово важливих положень у працях названих учених, залишаються дискусійними питання щодо поняття ознак катування, а також особливостей виявлення ознак указаних злочинів. Саме це й зумовлює мету цієї статті – розкрити ознаки катування та особливості вияву цих ознак.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання визначає термін «катування», що означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди [2]. Стаття 127 Кримінального кодексу України визначає катування як умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі [3].

Однак необхідно сказати, що не завжди такі дії кваліфікуються лише за ст. 127 «Катування». Іноді вони можуть кваліфікуватися за сукупністю злочинів, а в тих випадках, коли їх вчиняє спеціальний суб'єкт (наприклад службова особа), то за відповідною статтею, залежно від того, який суб'єкт учинив указаний злочин. Так, наприклад, заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1, 2 чи 3 ст. 127 і ч. 1 чи 2 ст. 121 КК України. Подібної кваліфікації також потребує примушування потерпілого до дій, які суперечать його волі (примушування людини до вилучення

у неї органів чи тканин – ч. 2 чи 3 ст. 143; примушування до вступу у статевий зв'язок – ст. 152, 153 чи 154; примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду – ч. 2 ст. 180; протидія законній господарській діяльності – ст. 206; примушування неповнолітніх до участі у створенні порнографічних предметів – ч. 3 ст. 301; примушування до зайняття проституцією – ст. 303.) Крім того, побої, мучення або інші насильницькі дії, вчинені під час допиту з метою примусити дати показання (інформацію, свідчення або визнання) особою, яка проводить дізнання або досудове слідство, якщо ця особа є працівником правоохоронного органу, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 127 і ч. 2 ст. 373. Якщо ця особа не є працівником правоохоронного органу, вчинене кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 373, а якщо насильницькі дії з метою примусити дати показання вчинюються відповідними службовими особами не під час допиту, а під час проведення іншої слідчої дії – то за ст. 365 або 424 КК України [4, с. 295–296].

Враховуючи це, доцільно говорити не просто про катування як окрему норму кримінального законодавства, а про злочини, пов'язані з катуванням, так як виявлення ознак катування на початковому етапі складає неабиякі труднощі. Адже це не лише *кримінально-правові ознаки*, а саме, як вказує О. М. Ларін, властивості тієї чи іншої події, які дозволяють оцінювати її як суспільно небезпечну і протиправну діяльність [5, с. 78], а й *криміналістичні*, про які говорять Г. А. Густов та В. Г. Танасевич, тобто певні факти реальної дійсності, які являють собою сліди злочину (у їх широкому розумінні), що вказують на можливість учинення конкретного злочину [6, с. 89]. А зважаючи на те, що досить складно на початковому етапі розмежувати певні склади злочинів і правильно їх кваліфікувати, то швидше за все ознаки саме катування будуть встановлюватись після проведення окремих слідчих дій, тобто після початку кримінального провадження.

Виявлення злочину полягає у встановленні дії або бездіяльності, які кримінальним законодавством кваліфікуються як злочин. Джерелами інформації про подію злочину можуть бути фізичні або юридичні особи, засоби масової інформації, документи тощо [7, с. 387]. Нерідко факти вчинення злочинів є очевидними. Про ці факти повідомляють потерпілі, їх

родичі, свідки, працівники медичних установ та інші фізичні або юридичні особи. Як правило, заяви і повідомлення про злочини надходять до міліції, яка проводить їх реєстрацію і перевірку у встановленому законом порядку. Якщо інформація про вчинення злочину підтверджується, вносяться відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і проводиться розслідування цього злочину. В той же час у багатьох випадках факти вчинення злочинів ретельно приховуються, і для їх виявлення потрібні значні зусилля органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю. Крім того, нерідко під час розслідування виявляються інші злочини, і в такому випадку діяльність щодо виявлення злочинів є складовою частиною досудового розслідування.

З цього приводу Р. С. Белкін зазначає, що ознаки злочину можуть бути виявлені трьома шляхами. По-перше, їх виявляють шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, які передують початку кримінального провадження. По-друге, вони можуть бути виявлені громадянами, а також представниками державних організацій під час проведення перевірочних і контрольних заходів та ін. По-третє, вони виявляються безпосередньо слідчим, прокурором і судом [8, с. 391]. Т. І. Савчук зазначає, що доцільно розрізняти два види діяльності, спрямованих на виявлення ознак злочинів: 1) пошукову діяльність (діяльність оперативно-розшукових підрозділів та діяльність контролюючих органів, у процесі якої виявляються ознаки злочинів); 2) кримінально-процесуальну діяльність (діяльність з перевірки заяв та повідомлень про злочини та безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим під час розслідування) [9, с. 94]. Очевидно, що ці види діяльності відрізняються приводами до початку їх проведення, а також засобами та методами їх проведення.

Уявляється, що основним видом діяльності, спрямованої на виявлення ознак катування, є кримінально-процесуальна діяльність. Так ч. 1 ст. 214 КПК України встановлює, що приводами до проведення кримінально-процесуальної діяльності є заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. За наявності таких приводів слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після їх отримання, зобов'язаний внести відповідні

відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [10]. Однак автори коментаря до ст. 241 КПК пояснюють, що під джерелом, з якого можна отримати інформацію про ознаки кримінального правопорушення, розуміється виявлення інформації слідчим, прокурором про певне кримінальне правопорушення під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації тощо, співробітниками оперативних підрозділів за результатами проведення заходів, спрямованих на виявлення кримінального правопорушення [11, с. 527–528].

Кримінальний процесуальний кодекс обмежує строки та засоби перевірки заяв і повідомлень про злочини. Так, у тому разі, якщо надійшла заява чи повідомлення від потерпілих чи інших осіб, які стали очевидцями злочину, слідчий, прокурор мають їх проаналізувати з метою встановлення ознак злочину та провести їх перевірку. Така перевірка повинна бути здійснена на протязі 24 годин. І єдиними засобами, які можуть проводитись до внесення відомостей до ЄРДР, є огляд місця події (єдина слідча дія, що відповідно до ч. 3 ст. 214 може у невідкладних випадках проводитись до внесення відомостей) та отримання за згодою потерпілих чи свідків пояснень, які не є джерелами доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України).

Так, під час огляду місця події можуть бути виявлені: безпосередньо обстановка місця вчинення злочину, яка в деяких випадках навіть могла використовуватись як засіб учинення злочину (холодні або надто теплі приміщення), сліди катування (у вузькому їх розумінні), знаряддя вчинення катування, відеодокументи, а також встановлено можливих очевидців злочинів, пов'язаних із катуваннями. Встановлені таким чином відомості спрямовані не лише на виявлення кримінально-правових та криміналістичних ознак злочину, але і на правильну кваліфікацію діяння.

Як від потерпілого, так і від свідків-очевидців отримуються письмові пояснення, які дозволяють установити певні елементи механізму вчинення злочину, а саме особу злочинця, способи вчинення катування, місце та час вчинення злочину, а також місця знаходження слідів катування.

У деяких випадках, зокрема коли злочини, пов'язані із катуваннями, вчиняються службовими особами, виявлення ознак таких злочинів відбувається під час проведення

відповідних перевірок за скаргами. Такі перевірки в першу чергу проводяться прокуратурою, а в деяких випадках – начальниками відповідних підрозділів, де працює особа, щодо діянь якої подано скаргу.

Проте основна частина розглядуваних злочинів виявляється безпосередньо слідчими під час проведення досудового розслідування та доказування його обставин. Р. Ю. Савонюк визначає доказування в досудовому слідстві як регламентовану кримінально-процесуальним законом пізнавально-практичну діяльність слідчого за участю інших суб'єктів кримінального процесу зі збирання (закріплення), дослідження (перевірки), оцінки доказів із метою встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі [12, с. 7]. Тобто доказування має двоякий характер: практичний, який проявляється у проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, та пізнавальний, що проявляється в аналізі та оцінці результатів цих дій.

Так, під час доказування у кримінальному провадженні слідчий може виявити ознаки катування, що дозволить або додатково розпочати нове кримінальне провадження за ст. 127 КК України або змінити попередню кваліфікацію розслідуваного злочину.

Зважаючи на специфічність злочину, передбаченого ст. 127 КК України, найбільш інформативними для виявлення ознак указаних злочинів слідчими діями є допити потерпілих, свідків, а іноді підозрюваних, різного роду експертизи, а також огляди місця події, предметів та документів. А аналіз результатів цих дій допоможе спокійно оцінити їх та прийняти законне і правильне рішення.

Неабияке значення для виявлення ознак злочинів, пов'язаних із катуваннями, має також оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД). Так, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачається, що одним із завдань ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України [13]. Тобто уявляється, що така діяльність має здійснюватися як до початку кримінального провадження та полягати у цілеспрямованому пошуку ознак катування, так і в межах оперативного супроводження кримінального провадження.

Однак необхідно зазначити, що на сьогодні до початку кримінального провадження пошуковий характер ОРД є дещо обмеженим під час виявлення вказаних злочинів. Адже ОРД повинна проводитись за наявності передбачених законом підстав. Такі підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановах слідчого, вказівках прокурора, ухвалах слідчого судді, суду, матеріалах правоохоронних органів, у запитах і повідомленнях правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій, а також запитах повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках. Тобто, зважаючи на особливості катувань, ОРД до початку кримінального провадження можлива, зокрема, в рамках перевірки заяв та повідомлень. Однак якщо у старому КПК України 1960 року була вказівка у ч. 4 ст. 97 про те, що заяви та повідомлення про злочин можуть перевірятися шляхом проведення ОРД, то у новому КПК таке положення відсутнє. Тому виявлення ознак злочину шляхом проведення ОРД можливе лише після внесення відомостей до ЄРДР у рамках виконання доручень та постанов слідчого, вказівок прокурора, ухвал слідчого судді та суду.

Підводячи підсумки, можна зробити висновки, що на стадії виявлення злочинів досить тяжко правильно та повно здійснити кваліфікацію діяння, тому доцільно говорити не про катування як окремий склад, а про ознаки злочинів, пов'язаних із катуваннями. Необхідно розглядати ознаки катувань кримінально-правові, тобто ті властивості події, що сталася, які передбачені у ст. 127 КК України і які дозволяють оцінювати її як суспільно-небезпечну і протиправну, та криміналістичні, тобто певні факти реальної дійсності, які стали результатом злочинної діяльності та були спрямовані на досягнення злочинної мети, передбаченої ст. 127 КК України, і дозволяють визначити окремі елементи механізму вчинення катування.

Виявлення ознак розглядуваних злочинів може здійснюватися як до початку кримінального провадження, в рамках

перевірки заяв та повідомлень про злочин, так і під час досудового розслідування, під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, як слідчим, прокурором, так і працівниками оперативних підрозділів під час виконання доручень та постанов слідчого, вказівок прокурора, ухвал слідчого судді та суду.

Список використаних джерел: 1. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності в сфері статевих стосунків: теорія та практика : [монографія] / В. О. Малярова ; за ред. д-ра юрид. наук С. М. Гусарова. – Харків : Диса плюс, 2013. – 422 с. 2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : від 10.12.1984 ; ратиф. Указом Президії Верховної Ради України від 26.01.1987 № 3484-XI // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки – 1989. – № 13. – Ст. 108. 3. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Редакція від 17.05.2014. 4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., перероб. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 1184 с. 5. Ларин А. М. Структура інститута возбуждения уголовного дела / А. М. Ларин // Советское государство и право. – 1978. – № 5. – С. 76–84. 6. Густов Г. А. Признаки хищений социалистической собственности / Г. А. Густов, В. Г. Танасевич // Вопросы совершенствования предварительного следствия. – Л. : ЛГУ, 1971. – С. 87–102. 7. Організація судових та правоохоронних органів : [підручник] / [І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової]. – Харків : Одиссей, 2007. – 528 с. 8. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Белкин Р. С. – М. : Юрист, 1997. – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 480 с. 9. Савчук Т. І. Про виявлення економічних злочинів / Т. І. Савчук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (48). – С. 93–99. 10. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88. 11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 768 с. 12. Савонюк Р. Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Савонюк Роман Юхимович. – Київ, 2001. – 21 с. 13. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992

№ 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Редакція від 11.08.2013.

Надійшла до редколегії 10.04.2014

Озар В. Г. Выявление органами досудебного расследования признаков преступлений, связанных с применением пыток

Проанализированы уголовно-правовые нормы, устанавливающие ответственность за пытки и другие преступления, связанные с пытками. Раскрыто содержание понятия «признаки пыток» и «выявление преступлений». Доказана необходимость дифференциации уголовно-правовых и криминалистических признаков пыток. Освещены средства и методы выявления признаков преступлений, связанных с пытками.

Ключевые слова: уголовно-правовые нормы; признаки пыток; выявление преступлений; средства выявления; признаки преступлений; преступления, связанные с пытками.

Ozar V. G. Identification of the elements of crime related to torture by the prejudicial inquiry authorities

Criminal law provisions that establish the responsibility for torture and other crimes related to torture are analyzed in the article. Based on the analysis of literary sources and legislative instruments the content of the concept «elements of torture» is revealed. The necessity of differentiation of criminal law elements and criminalistic elements of torture is proved. Criminal law elements include those features of occurred commission which are provided for in Article 127 of the Criminal Code of Ukraine and which allow to consider it as socially dangerous and illegal act. Criminalistic elements include certain facts of the realities of life which became the result of criminal activity and were aimed at the achievement of criminal purpose, provided for in Article 127 of the Criminal Code of Ukraine and allow to identify individual details of the mechanism of torture. Criminal law elements and criminalistic elements of torture are considered. The conclusions on the necessity of consideration of not only the torture as the separate basic elements of crime but the crimes related to torture are drawn. The content of the concept «crime identification» what means the identifying of the elements of preparation for crime, elements of crime commission or elements of crime committed previously which has been secreted, is revealed. Means and methods of the identifying of crime elements related to torture are highlighted. It is confirmed that subject to the nature of torture the identifying of elements of the considered crimes can be carried out before the launch of criminal proceedings, within the verification of statements and reports on crimes, as well

as at the time of prejudicial inquiry, during the investigative (search) actions and non-public investigative (search) actions both by the investigator, prosecutor and the employees of operating units in execution of the investigator's, prosecutor's order.

Keywords: criminal law provisions; elements of torture; identifying of crimes; means of the identifying; crime elements; crimes, related to torture.

